

РОЛЬ НАУКИ І ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ВХОДЖЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР

Валентина Попова ¹, Вячеслав Попов ²

¹ доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання, Інституту професійної освіти НАПН України, <https://orcid.org/0000-0001-8931-8880>, e-mail: pvv33sam@gmail.com

² кандидат економічних наук, доцент, <https://orcid.org/0000-0002-8804-7481>, e-mail: sam33pvu@gmail.com

Реферат:

Актуальність: дослідження науково-освітянських чинників формування суб'єктності України є необхідною передумовою її інтеграції в європейський економічний, науковий і освітній простір.

Мета: системне узагальнення історичної місії українських науковців і освітян у формуванні суб'єктності України.

Методи: теоретичні, історичні, залежності шляху, статистичні; макроекономічного, порівняльного і ретроспективного аналізу.

Результати: здійснено періодизацію історичних змін у категоріях залежності шляху України з 1648 р. по теперішній час; етапи кожного періоду розглядаються крізь призму ролі науки і освіти у формуванні цивілізаційної суб'єктності України; висунуто і доведено гіпотезу про приреченість імперських принципів державотворення; визначений взаємозв'язок та взаємовплив між пригніченням українського науково-освітянського простору та підкоренням України; проаналізовано економічний і політичний стан сучасної України у категоріях залежності шляху; конкретизовано історичні витоки тих негараздів, які перешкоджають формуванню суб'єктності сучасної української науки і освіти.

Висновки: доведено, що незалежний політичний статус і багаті природні ресурси є необхідними, але недостатніми умовами формування цивілізаційної суб'єктності України; за результатами дослідження стверджується, що від науки й освіти залежить розроблення керівних принципів творення майбутньої залежності шляху; запропоновано алгоритм реалізації ролі науки і освіти у формуванні суб'єктності України для входження у європейський економічний, науковий і освітній простір.

Ключові слова: європейський простір, наука, освіта, залежність шляху, суб'єктність.

Вступ. Аналітики Світового банку дійшли висновків про чітко виражені соціальні та економічні диспропорції, неглибоке коріння і слабку політичну волю інституційних реформ у сучасній Україні (World Bank Group, 2021). Чим більше ці висновки відповідають реальному стану речей, тим більший парадокс їхньої невідповідності незалежному статусу нашої країни. Даний парадокс демонструє здатність інституційної влади України розпоряджатись природними і людськими ресурсами.

Він також вказує на ту відстань, яку слід подолати українській науці, освіті та економіці для

формування України повноправним європейським суб'єктом. Дослідження науково-освітянських чинників формування суб'єктності України є необхідною передумовою її інтеграції в європейський економічний, науковий і освітній простір.

Джерела. У науковій літературі поширене твердження, що здатність використовувати власні ресурси значно обмежена при підпорядкуванні економіки зовнішньому – іноземному – управлінню.

На основі дослідження історичних прикладів Ф. Ліст констатує: «Історія не знає ані однієї багатой, ані однієї торгової і промислової нації, яка у

той же час не була б і нацією вільною» (List 1885, с. 180). Подібну думку висловив Б. Винар (1964, с. 27-28): «Політичний і економічний колоніалізм: певна нація чи держава рядом цілеспрямованих заходів позбавляє політичної і господарської самостійності населення чужої країни та виявляє на даній території повні права суб'єкта політичної і економічної дії (Становище Індії в Британській імперії, України в Російській імперії)». У сучасному міжнародному праві поняття суб'єктності означає здатність володіти міжнародними правами та обов'язками відстоювати свої права (Slomanson, 2011, с. 128; Briery & Clapham, 2012, с. 128-129). Відповідно, позбавлена власної суб'єктності нація чи держава перетворюється у політичний і господарський об'єкт керування іншою нацією чи державою.

Сучасні дослідження звертають увагу на причини теперішнього стану українського наукового середовища: «... національна історична думка, яка завжди розвивалась в несприятливих умовах іноземного поневолення України, а отже і в умовах іноземної цензури, просто не могла в багатьох випадках взагалі неупереджено поглянути на ту чи іншу особистість національної історії» (Бондарев, 1993, с. 3). Інертне тяжіння до відповідних рудиментарних позицій помітне не тільки у історичній науці. Українська наука і освіта інтегруються у світовий гуманітарний простір крізь призму російських авторитетів. Закордонні науковці цитуються не за їхніми оригінальними текстами, а за російськомовними перекладами (напр.: Геєць, 2018). Цей науковий апарат не помічає шкоди від про-радянського і про-російського розуміння України (Віднянський і Мартинов, 2013). Цим науковим апаратом просуваються сумніви щодо колоніального минулого і його залишків у теперішньому (Кульчицький, 2020, с. 585). І нарешті, цей науковий апарат налаштований на співпрацю з апологетами імперських поглядів на минуле, теперішнє і майбутнє України (Євразийский Банк Развития, 2012).

Українські науковці також демонструють поступ до протилежних орієнтирів: «Важливим завданням залишається аналіз причин і чинників, якими гальмується утвердження геополітичної і гео економічної суб'єктності України» (Майборода, 2020, с. 5). На розкритті цього потенціалу зосереджена конкретизація ознак національної стійкості як стратегії досягнення цивілізаційної суб'єктності України (Пирожков та ін., 2022, с. 12-18). Науковці-освітяни розглядають питання економічного процвітання України крізь призму глибокої історичної стійкості її ідентичності, а

професійну освіту – як основу економічної безпеки (Єршова, 2018, с. 163).

Сучасна державна політика демонструє непохитну впевненість у закріпленні української суб'єктності. Уже зараз, під час визвольної війни, науково-освітнє середовище спрямовується на конструктивне відновлення (Президент України, 2022). У напрацюваннях відповідної робочої групи вказуються на необхідність забезпечення імплементації європейських принципів, підходів, практик та інструментарію у освітній та науковій сферах шляхом синхронізації їх з Європейським освітнім та дослідницьким простором.

Метою статті є системне узагальнення історичної місії українських науковців і освітян у формуванні суб'єктності України.

Методи. Огляд літературних джерел дає змогу окреслити теоретично-методологічні координати науки і освіти у формуванні суб'єктності України. Категорійний апарат дослідження охоплює дилему «об'єктність – суб'єктність» з використанням методологічних прийомів розкриття історичних залежностей.

Для досягнення поставленої мети використовується авторське бачення сучасного інструментарію *історичного підходу*. Суб'єктно-об'єктні залежності в Україні досліджуються у координатах *парадигми «залежності шляху»*, тобто у тих категоріях, які є: «... визнаними науковими досягненнями, що впродовж певного часу дають модель постановки проблем і їхніх розв'язок науковому співтовариству» (Кун, 2001, с. 9). До застосування нових підходів спонукає необхідність пошуку тих закономірностей, які приховані у настільки різних фрагментах історії України, які, на перший погляд, не придатні для порівнянь. У нашому випадку: «Стверджувати, що «історія має значення» недостатньо; соціологи хочуть знати, чому, де, як і для чого» (Pierson, 2004, с. 6).

Суспільний історичний процес розглядається як послідовність етапів діалектичних змін: підготовки, формування та блокування залежності шляху (Sydow та ін., 2009, с. 691-692). Етапу підготовки передуює розрив існуючої залежності шляху як нежиттєздатної, або як такої, можливості розвитку якої вичерпані. Такий розрив є межею переходу від однієї до іншої залежності шляху.

На етапі підготовки визначаються принципи майбутньої залежності шляху. Складність цього етапу обумовлюється відсутністю впевненої конкретики у закономірностях обрання і досягнення суспільних орієнтирів на перспективу: «Послідовність економічних змін залежності шляху є однією з тих, у яких важливий вплив на

кінцевий результат можуть здійснювати віддалені у часі події, включаючи події, у яких домінують випадкові елементи, а не систематичні сили» (David, 1985, с. 332).

Етап підготовки завершується критичним моментом, коли обирається остаточний варіант майбутньої залежності шляху. Прийняте у критичний момент рішення є відправною формою формування майбутнього шляху і побудови відповідного інституційно-економічного устрою. Затверджені у критичний момент рішення починають реалізуватися лише тоді, коли ця залежність шляху заблокована.

Перебіг залежності шляху України нами досліджується у контексті наведеного вище визначення Б. Винара. Дана робота є доповненням міжнародного порівняльного дослідження (Ророва & Роров, 2022) у частині виявлення впливу науки і освіти на те, хто є суб'єктом політичної і економічної дії в Україні. У якості вихідних основ для теоретичних узагальнень використовуються методи статистичного та економічного аналізу.

Відомі на даний час дослідження висвітлюють переважно закономірності змін у таких соціальних системах, які є суб'єктами власної залежності шляху. Поле нашого дослідження допов-

нене тим випадком, коли соціальна система є об'єктом, тобто, не творцем, а лише виконавцем на-в'язаної їй ззовні залежності шляху.

Результати та обговорення. Українська історія XVII-XXI століть визначається певною періодичністю залежності шляху. Відповідно до обраної методології систематизації, виокремлено наступні завершені періоди: I період 1654 – 1917 рр. – у складі царської Росії і II період 1917-1991 рр. – у складі СРСР (рис. 1). Залежність шляху III періоду – з 1991 р. по ц/час – перебуває на етапі підготовки.

Період I: 1654-1917 рр.

Національно-визвольна війна 1648-1654 рр., або Хмельниччина, мала вирішальне значення для формування суб'єктності України у ті часи (Музичук та ін., 2008). На початку XVII ст. Польща цілеспрямовано наближалась до повного панування в Україні, але: «Епоха Богдана Хмельницького повернула старовинну суперечку в протилежний бік» (Костомаров, 2004, с. 23). Перед підписанням Переяславських угод Україна «... була фактично і юридично цілком самостійна держава ... Україна не визнавала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана, і як вільну, незалежну державу Україну трактував і московський цар. Фактично Україна стала вільною ще перед зазначеними договорами» (Яковлів, 2003, с. 119).

Етапи «залежності шляху»	Царська імперія 263 років (1648-1917)	Радянська імперія 69 років (1917-1991)	Україна 1991- ...
			
Підготовка	1648-1654	1917-1922	1991- ...
Критичний момент	1654	1922	?
Формування	1654-1786	1922-1953	?
Блокування	1786-1917	1953-1991	?
Розрив	1917	1991	?

Рис. 1. Історичні паралелі «залежності шляху» України в Царській і Радянській імперіях до сьогодення

Б. Хмельницький погодився на Переяславські домовленості з Московією для остаточного розриву залежності шляху України від Польщі. Такими були передумови наступних етапів – підго-

товки і критичного моменту 1654 р. Переяславські угоди перемістили центр формування залежності шляху України у Москву. Цей етап продовжувався 132 роки (1654-1786 рр.), тому що українці не бажали добровільно відмовлятися

від власної суб'єктності. Проте вони не мали цілісного бачення майбутнього державного устрою і не змогли консолідувати свої зусилля.

Внаслідок цього, суб'єктність України виборювали не українці, а чисельні їхні «союзники»: між польським королівством та Московією (Андрусівське перемир'я 1667 р.); між польським королем і турецьким султаном (Бучацький Мирний договір 1672 р.); між турецьким султаном, Московією та кримськими татарами (Бахчисарайський мир 1681 р.); між Московією, Річчю Посполитою та Туреччиною (Вічний мир 1686 р.); між Туреччиною, Московією та козацькою Україною (Адріанопольська угода 1712 р.); між Османською та Російською імперіями (Кайнарджіський мирний договір 1774 р.).

Указ Катерини II від 1786 р. констатував завершення цього етапу і остаточне блокування залежності шляху України як політичного та економічного об'єкта московського підпорядкування. Цим указом була ліквідована Малоросійська колегія. Вона виконала своє завдання: поширення на територію України загальноросійської системи адміністративно-політичного управління. Москва переорієнтувала на себе зовнішню торгівлю України з Європою і у 1754-1822 рр. практично знищила українську обробну промисловість: «Підпорядкування мануфактури (української) потребам державного господарства імперії, конкуренція російської промисловості були причинами загиби мануфактур на Україні» (Садовський, 1931, с. 129). Як результат, на кінець 1908 р. українська обробна промисловість була менша у десятки разів, ніж російська, продукція якої була чи не єдиним джерелом задоволення відповідних потреб в Україні (Волобуєв, 1962, с. 169-171).

Чисельні укази забороняли українську мову, освіту, літературу, нищили надбання національної культури. Не зважаючи на те, що осередки української інтелігенції заборонялись, вони дали поштовх низці напрямів національного відродження (Грицик, 2014). Московська влада підтримувала лише ту науку, яка перекручувала та привласнювала українську історію, і лише ту освіту, яка цуралась української мови. Послідовне витіснення українців з власного культурного, освітнього і наукового просторів було вирішальним чинником перетворення України у об'єкт московського господарювання. На той час українців серед власників фабрик було лише 28,7%, а серед купців лише 22,2% (Винар, 1958, с. 23).

Таким чином, упродовж цього періоду суб'єктом залежності шляху України затвердилась царська Росія, але вона виявилась нездатною стати суб'єктом власної політики і економіки. Радикальні реформи середини XVIII – початку XIX століття не дали очікуваних результатів (Шевченко, 2007; Шевченко, 2013).

Період II: 1917-1991 рр.

Причини розриву і звільнення України від шляху, який був сформований після 1654 р., виглядають парадоксально. Адже, за задумом московського царату, його могутність мала посилюватись, а Україна, як об'єкт його підкорення – зникнути з мапи світу. Цей парадоксальний випадок не був поодиноким. У результаті I Світової війни розпались династичні імперії: Османська, Габсбурзька, Російська. Колишні об'єкти впливу цих імперій стали незалежними державами – Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія, та ін. Вони стали суб'єктами власної залежності шляху - вирішальної передумови побудови сучасного європейського простору. Масований розрив залежності шляху утворень, побудованих на імперських принципах, дає підстави висунути гіпотезу не про парадоксальність, а про закономірність цього явища.

Українці тих часів також прагнули стати суб'єктами власної долі: «Українська революція 1917-1921 рр. – знакове явище у новітній історії українського народу, пов'язане з потужним піднесенням національно-визвольної боротьби українців, відродженням самостійної державності і формуванням політичної нації» (Піріг, 2018, с. 45). Український національний рух пройшов через академічний (гуртки, таємні організації, просвітницька діяльність, збирання пам'яток старовини, національна література; історичні, етнографічні, фольклорні дослідження) та культурницький (ходіння у народ) рівні до політизації.

Тогочасна українська наукова думка активно впливала на етап підготовки майбутньої залежності шляху. У квітні 1917 р. М. Грушевський, перебуваючи на чолі Центральної ради, стверджував: «Українці в політичній справі хочуть утворити широку національно-територіальну автономію України в складі федеративної Російської республіки» (Грушевський, 1991, с. 121). Таке бачення суперечило прагненням українців не підкорятись чужорідному підпорядкуванню. Таке бачення також означало вилучення України з процесу державотворення як майбутнього суб'єкта європейської спільноти.

Але воно цілком влаштувало російських більшовиків, які чітко усвідомлювали, що їхнє існування без України неможливе. Г. Пятаков, який у листопаді 1918 р. очолив «незалежний» Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, заявляв: «Піддержувати українців нам не приходиться, бо для пролетаріату цей рух некорисний. Росія без української цукрової промисловості не може існувати, те саме можна сказати й щодо вугілля (Донбас), хліба і т. д.» (Субтельний, 1991, с. 305).

Голод 1921-1922 рр. поставив крапку у цьому протистоянні: «Більш, ніж трирічний період боротьби українського народу за національне і соціальне визволення, у формі збройного спротиву всім окупантам, був припинений голодом, залишаючи перемогу в руках останнього окупанта – большевицької Росії» (Кононенко, 1965, с. 111). Твердження М. Грушевського знайшло втілення, але не у розбудові Української суб'єктності, а у її варварському підкоренні: «Російська революція не породила інституційної перерви щодо спадкоємності російського імперіалізму та колоніалізму» (Кононенко, 1958, с. ix).

30 грудня 1922 р. стало критичним моментом, з якого почалась формалізація об'єктності України у складі СРСР. «Добровільне» позбавлення суб'єктності подібне до того, яке спостерігалось після 1654 р. Насправді: «Владу всю [в Україні] захопила незначна купка навіть не промислового виробництва, а купка людей з Російської Комуністичної партії. Ця влада спиралась на військову збройну силу навезених з Росії руських полків червоної армії» (Винниченко, 1920, с. 315). Українські управителі не були пов'язані з «українським народом ніякими традиціями або емоціями» (Винниченко, 1920, с. 336).

Як зауважив І. Сталін (1989, с. 199), дійсною метою утворення СРСР було припинити «гру у незалежність». Лідер українських більшовиків того часу Х. Раковський заявив, що централізація інститутів СРСР необхідна: «... для більш правильного розподілу всіх вигод між центром і трудовими масами всієї федерації» (Раковський, 1989, с. 211).

Такими були передумови етапу формування залежності шляху у 1922-1953 рр. Об'єктність України у складі СРСР запроваджувалась у вигляді «не знаного в історії експлуататорського ладу» (Українські юристи під судом КГБ, 1968, с. 20). Гуманітарна сфера була знищена: «Сталін усунув будь-який незалежний критичний розум, навіть якщо він був привабливий у загальних рисах. Він

створив середовище, у якому процеси розуму атрофовані» (Keynes, 1933, с. 769).

Виглядає проблематичним назвати національними інститутами те, що залишилось в Україні після 1923 р. Українські держплан та народні комісаріати землеробства і фінансів були ліквідовані і підпорядковані Москві. Українські статистичні показники припинили публікувати, Науково-дослідний інститут економіки та організації сільського господарства припинив своє існування. Українці були виснажені голодоморами, війною, репресіями та депортаціями і позбавлені можливості створювати власні органи влади.

На цей період припадає ліквідація усіх осередків соціально-економічних досліджень України у Києві, Одесі, Харкові. Москві були повністю підпорядковані Всеукраїнська Академія наук, Українська Академія Сільського Господарства, Науково-Дослідний Інститут економіки й організації сільського господарства, Український Наркомат землеробства, Держплан, Наркомат фінансів. Відповідно, був припинений друк праць Наркомату фінансів УРСР, Статистичний щорічник «Україна», збірник «Статистика України»; тематичний збірник «Україна в цифрах», щомісячний журнал «Соціалістична індустрія»; статистичний збірник «Соціалістична Україна». «Немало талановитих українців добровільно або примусово виїздили до метрополії та сприяли там розвиткові російської науки, освіти й культури» (Даниленко, 2018, с. 143).

Таким чином був створений фундамент для блокування залежності шляху у 1953-1985 рр., побудованої на принципах анти-ринкової теорії. На початку 50-х рр. минулого століття кремлівська партійна верхівка проголосила, що диктатура пролетаріату виконала свої функції і тепер можна будувати загальнонародну державу. На ХХІ з'їзді КПРС (1959 р.) було проголошено входження СРСР у «період розгорнутого будівництва комунізму».

Однак навіть після смерті Сталіна (якого звинуватили у всіх звірствах комуністичного режиму) неефективність радянської економіки усе більше давалась взнаки: не було ліквідовано навіть дефіцит продуктів харчування та споживчих товарів. Українські дослідники стверджували, що це було результатом спроби побудувати суспільство на архаїчних принципах імперської колонізації: «Цей колоніалізм набагато перевищує в експлуатації та тиранії все, що може бути пов'язане з минулим західним колоніалізмом» (Kononenko, 1958, с. ix).

На початку 1960-х було започатковано хрущовські реформи, але вони не зменшили безпорадність командно-адміністративної економіки. Після 1963 р., щоб запобігти масовому голоду, Москві довелося експортувати газ та алмази для закупівлі зерна за кордоном. Провал реформ Ю. Андропова (1982 р.) підтвердив нездатність влади налагодити використання ресурсної бази СРСР навіть для усунення продовольчої залежності від імпорту.

Центральна наука тих часів виявилась безпорадною пояснити причини і вказати обґрунтовані шляхи подолання проблем нежиттєздатності СРСР. У 1985-1991 рр. остаточне підкорення залежності шляху України знову завершилося з неочікуваним результатом. «Феномен розпаду багатонаціональної радянської імперії і постання на історичній карті світу незалежної України, [...] – предмет вивчення для багатьох поколінь істориків. [...] Для цього потрібно багато часу і багато томів наукових праць. Але це треба робити, бо чим менш осмисленим буде досвід минулого, тим більш утопічними виглядатимуть проекти на майбутнє» (Даниленко, 2018, с. 9-10).

Можна провести історичну паралель між парадоксальними випадками розчинення шляху України у царській Росії та СРСР. Вони обидва були започатковані з цільовою настановою на підкорення держави шляхом її денационалізації. Вони обидва завершилися руйнуванням (розривом залежності шляху) за однакових обставин – економічної безпорадності. Така їхня тотожність підтверджує нашу гіпотезу про те, що соціальні системи, залежність шляху яких побудована на імперських принципах, є нежиттєздатними. За обраними нами періодами відповідна закономірність спостерігалась у 1654-1917 рр. у різних імперіях, тобто – паралельно, а після 1654 р. – на території колишньої Російської імперії, тобто – послідовно.

СРСР є унікальним прикладом тому, що, на відміну від інших імперій, він був започаткований для реалізації теоретичної концепції. Але це теоретичне підґрунтя не забезпечило ані життєздатність, ані удосконалення імперського ладу. Розрив залежності шляху відбувся попри інституційні інновації «перестройки» і «гласності», аналогічні «новій економічній політиці» (НЕП) 1921 р. У 80-х рр. зародки ринкових відносин були знищені жорсткими механізмами формування залежності шляху у 1922-1953 рр. та його блокування у 1953-1985 рр.

Наука у даному випадку була провідним, але не прогресивним чинником. Вона була налашто-

вана на приховування імперських амбіцій та нездатною виявити їхню деструктивну сутність. Побудована на цій теорії освіта скеровувала значну частину суспільства у пастку варварства.

Період III: 1991-2022 рр.

Верховна Рада (24 серпня 1991 р.) і Всеукраїнський референдум (1 грудня 1991 р.) визначили передумови підготовки майбутньої залежності шляху України. Але найщиріші наміри затвердження суб'єктності не були підкріплені ані досвідом самостійного державотворення, ані володінням науковими методами господарювання. В українській владі домінували навички послуговуватися московськими вказівками. А відсутність прямого військового втручання Московії не означало її відмову від імперських зазіхань.

На цьому тлі президентську посаду очолив не діяч руху опору проти національної дискримінації українців, а член КПРС (1958 р.) і Політбюро ЦК КПУ (1991 р.). Наступний президент викладає свої погляди на історію України у книзі московського видавництва (Кучма, 2003). Лише третій Президент України демонструє, що Україна не настільки безпорадна, що навіть не може опублікувати книгу свого Президента (Ющенко, 2014). Стан української влади цього періоду подібний до стану останніх років Хмельниччини.

Московська влада планувала знову скористатись цією непевністю для того, щоб легко відновити втрачені імперські позиції. Непевність політиків наштовхнулася на впевненість «революції на граніті» і «помаранчевої революції».

Крапку у спробі використати маріонеткову владу для повернення України у московські тенета поставила «Революція Гідності». Після втечі проросійського президента до підкупу політиків і енергетичного шантажу додалось пряме втручання на територію України. Московія остаточно скинула маску доброчесності: «Як результат, замість уряду з таємною поліцією Росія стала країною з таємною поліцією, яка мала уряд» (Величенко, 2022).

Ступінь суперечливості тверджень, заяв і дій московської влади показує на ступінь її відсторонення від наукової достовірності і моралі людяності. 12 липня 2021 р. Президент В. Путін українською мовою стверджує: «Ми з повагою ставимося до української мови і традицій. До прагнення українців бачити свою державу вільною, безпечною, благополучною» (Президент Росії, 2021). 24 лютого 2022 р. риторика змінюється на протилежну – російськомовну: «Но Россия не может чувствовать себя в безопасности, развиваться, существовать с постоянной

угрозой, исходящей с территории современной Украины. ... мною принято решение о проведении специальной военной операции. ... И для этого мы будем стремиться к демилитаризации и денацификации Украины» (Президент России, 2022). Наведені цитати суперечливі не лише між собою, але і за їхнім внутрішнім змістом. Аргумент, що Україна з позаблоковим статусом, без ядерної зброї і з багаторазово слабшою економікою загрожує Російській Федерації виглядає вкрай сумнівним. Але немає жодного сумніву у тому, що за витонченими маневрами риторики сучасної Московії приховується грубе варварство.

Теперішній період залежності шляху є на етапі підготовки. На перебіг цього етапу впливають соціально-економічна і науково-освітня ретроспективи. Соціально-економічна ретроспектива нами розглядається у короткостроковому міжнародному і довгостроковому історичному порівнянні.

Міжнародні порівняння вказують на занепад української економіки.

Частка України у світовому ВВП скоротилась у 2,4 рази – з 0,3596 % до 0,1523% (рис. 2).

Історичне порівняння показує, що впродовж 1912-2012 рр. структура української промисловості майже не змінилась (Винар, 1964, с. 173-174; Жук, 2016, с. 270). Легка промисловість у 1912 р. була однією з самих занедбаних галузей, її частка у загальній структурі становила 2,6%. У 2012 р. частка легкої промисловості України у загальній структурі виробництва, порівняно з 1912 р. зменшилась у 3,7 рази, до 0,7% (Жук, 2016, с. 183-184). Частка гірничодобувних галузей у 1912 р. становила 46% (сума видобутку і обробітку мінеральних речовин і гірничої і гірничо-заводської промисловості та інші), частка обробних, відповідно, 54%. Частка добувних і енергетичних галузей у 2012 р., становила 36,5%, а частка обробних галузей, відповідно, 63,5%. Зростання частки обробних галузей на тлі скорочення частки легкої промисловості вказує на те, що сучасна українська економіка ще більше відсторонена від забезпечення самодостатності, аніж 100 років тому.

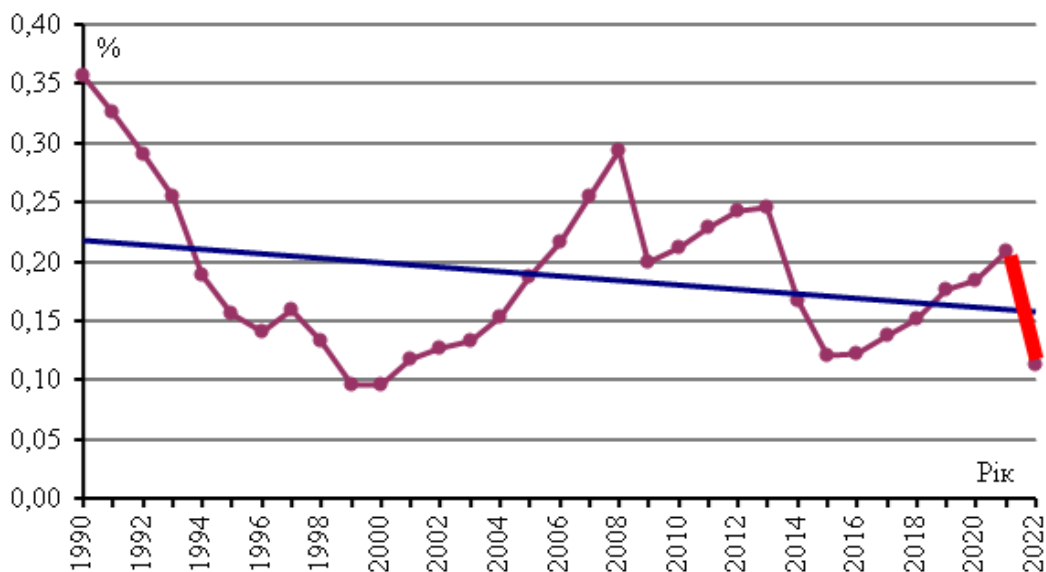

Рис. 2. Частка України у світовому ВВП, %, 1990-2022 рр. (2022 р. – прогноз)
Розраховано за даними: світовий банк

Зміни в українській економіці показали, що незалежний політичний статус і багаті природні ресурси є необхідною, але не достатньою умовою для опанування цивілізаційною суб'єктністю. Налаштування організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми є складним і витратним процесом. Зміни в українській економіці також показали, що сподівання на закордонні рецепти (для подолання складності) і на зовнішні запозичення (для покриття витрат) виявились марними.

Фіаско надбань закордонних науковців в Україні є підтвердженням елементарної істини: свідомі політики і науковці зацікавлені у посиленні суб'єктності лише своєї країни (Rodrik, 2006; Gore, 2000). Це фіаско вказує, що складність українських проблем є питанням виключно української науки. Витрати на подолання цих проблем є також суто внутрішнім питанням. Місія освітян полягає у спрямуванні потужного людського капіталу на реалізацію науково обґрунтованої державницької політики.

Але українська освіта не готова до виконання зазначеної місії. Наприклад, впродовж 2002-2020 рр. кількість закладів професійно-технічної освіти скоротилась у 1,35 рази, а учнів – у 2,03 рази. Впродовж цього періоду сума видатків зведеного бюджету у порівнянних цінах на цю галузь залишилась майже незмінною (+6,7%) (Ророва, 2022). Такий стан речей значною мірою визначається тим, що українська наука і освіта знищувались впродовж декількох століть. Теперішні, як і колишні, московити добре усвідомлюють небезпеку науки і освіти для їхніх планів підкорення України. Чи не перше, що вони роблять у процесі окупації, так це знищення архівів і книжок з історії про минулий і сучасний спротив українців. Залякування та вбивства українських вчителів і вихователів передують запровадженню московських освітніх програм у навчальний процес 2022 р. на загарбаних територіях (Dratsky, 2022).

Науково-освітня ретроспектива демонструє ознаки впливу минулого на підготовку майбутньої залежності шляху. Режим СРСР встановлювався і тримався розгалуженою системою фізичного примусу до покорі. Наука і освіта були перетворені з носіїв знань у інструменти інтелектуальної деспотії. Російська мова була перетворена у інструмент для знищення тієї самобутньої культури, яка є носієм і проявом суб'єктності. Для опанування науковою чи освітньою кар'єрою було достатньо мати примітивні здібності: вивчати і розвивати вчення марксизму-ленінізму.

Українська наука і освіта починають діяти на випередження, готувати до власного майбутнього: «Упродовж 1991-2021 рр. найбільша гуманітарна сфера України – сфера освіти – незмінно виступала ключовим суб'єктом націєтворення і державотворення в контексті формування незалежної суверенної країни» (Кремень та ін., 2021). Бути таким ключовим суб'єктом є вкрай складною задачею для освітян. Вони не мають владних повноважень, вони не можуть інвестувати не лише в економіку, але навіть в освіту. Мабуть тому, лише у серпні 2022 р., через шість місяців російсько-української війни, у змісті навчальних програм було: «Оновлено перелік термінів/понять, як-от: «присвоєння суверенітету» (у значенні привласнення, захоплення суверенітету УСРР союзним центром), «русській мір», «рашизм»; ...» (Міністерство освіти і науки України, 2022). Це означає, що покоління 1991-2021 рр. виростало на архаїчному поняттєвому

апараті, а подолання ілюзії історичної суб'єктності Радянської України (УСРР) є лише наступним завданням інтелектуального середовища (Міронова та Буряк, 2020).

Висновки. Боротьба українців за те, щоб стати суб'єктом власної залежності шляху, є незмінною ознакою України. Як показало дослідження, військова перемога є головною, але не достатньою передумовою опанування суб'єктністю. Б. Хмельницький у 1654 р., М. Грушевський у 1922 р. зробили вибір не на користь європейської суб'єктності. Вони не змогли обрати той шлях, який буде залежати лише від українців.

Науковці на рівні з політиками повинні дати вагоме підкріплення теперішньому вибору Українців – нехай з запізненням на сотні років, але стати повноправним суб'єктом європейського простору. Для затвердження суб'єктності необхідно дотримуватись певного алгоритму активізації гуманітарної сфери:

- вітчизняна наука розробляє теоретичні принципи обрання шляхів формування суб'єктності України;
- освіта загалом формує світогляд кожного українця для практичної реалізації цих шляхів;
- професійна освіта готує професіоналів формування суб'єктності України.

Цей алгоритм простий за формою, але, як свідчить історія, вкрай складний для виконання. Якщо теоретичні принципи будуть запозичені або нав'язані ззовні, то гуманітарна сфера зведе військовою перемогою нанівець. У такому випадку професійна освіта в Україні повертається у архаїчне минуле: до підготовки кваліфікованих кріпаків (як у I періоді 1654-1917 рр.) або колгоспників (як у II періоді 1917-1991 рр.).

Від активізації гуманітарної сфери залежить спрямування професійної освіти на підготовку кваліфікованих будівельників незалежної України. Від дотримання цього алгоритму також залежить спрямування перспективних досліджень. Відповідно до обраного методологічного підходу, зараз вирішується питання підготовки майбутньої залежності шляху України. Принциповим тут є перехід від командно-адміністративних ланцюгів до матричної науково-освітньої системи. Жорстка вертикаль адміністрування має бути підпорядкована горизонталі пріоритету суб'єктності України. Вирішення цих питань є лише підготовкою для наукового опрацювання наступних етапів залежності шляху.

Список посилань

- Brierly, J. L.; Clapham, A. (2012). *Brierly's law of nations an introduction to the role of international law in international relations* (7th ed.). Oxford University Press.
- David, P. A. (1985). Clio and the economics of QWERTY. *American economic rev.*, 75(2), 332–337.
- Dratsky, D. (Ed.). (2022, April 2). Russian occupiers launch war on Ukrainian history, burning books and destroying archives. *Euromaidan Press*. <https://euromaidanpress.com/2022/04/02/russian-occupiers-launch-war-on-ukrainian-history-burning-books-and-destroying-archives/>
- Gore, C. (2000). The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries. *World Development*, 28(5), 789-804.
- Keynes, J. M. (1933, June). National Self-Sufficiency. *The Yale Review*, 22, 4, 755-769.
- Kononenko, K. (1958). *Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations Between Ukraine and Russia (1654-1917)*. Marquette University Press.
- List, Friedrich. (1885). *The National System of Political Economy*. (Sampson S. Lloyd Trans.). Longmans, Green. (Original work published 1841).
- Pierson, P. (2004). *Politics in time: History, institutions, and social analysis*. Princeton University Press.
- Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History* (pp-491-515). Ibidem Press.
- Popova V. V. (2022) Economic preconditions for the introduction of public-private partnership in the field of vocational education in Ukraine. *Professional Pedagogics*, 1(24), 101–110. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2022.24.101-110>
- Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, XLIV (December 2006), 973-987.
- Slomanson, W. R. (2011). *Fundamental Perspectives on International Law* (6th ed.). Cengage Learning.
- Sydow, J., Schreyögg G., & Koch, J. (2009). Organizational path dependence: Opening the black box. *Academy of Management Review*, 34 (4), 689–709.
- World Bank Group. (2021). *Шляхи до Стійкості, Сталості та Інклюзивності: Системне діагностичне дослідження економіки України | Перегляд 2021 року*. (Звіт № 160096-UA) Washington, D.C.: World Bank Group. <https://the-docs.worldbank.org/en/doc/22da68b1e1b5d2431759e8134bfe3180-0080062021/original/Ukraine-SCD-2021-uk.pdf>
- Бондарев, О. В. (Упоряд. та авт. вст. ст.). (1993). *Історичні постаті України*. Одеса, Маяк.
- Величенко, С. (2022, August 20). ПУТІНСЬКІ ПРЕЛЮДІЇ. Таємні російські поліцейські звіти про український національний рух. *Historians*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2909-stepan-velichenko-putinski-prelyudiji-taemni-rosijski-politsejski-zviti-pro-ukrajinskij-natsionalnij-rukh#ftnref1>
- Винар, Б. (1958). *Економічний колоніалізм в Україні / Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції*. Націоналістичне видавництво в Європі.
- Винар, Б. (1964). *Українська промисловість / Студія Советського колоніалізму*. Перша українська друкарня у Франції.
- Винниченко, В. (1920). *Відродження нації ч. 3*. Дзвін.
- Віднянський, С. В., Мартинов, А. Ю. (2013). Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського досвіду. *Український історичний журнал*, 6 (513), 4-17.
- Волобуєв, М. (1962). *До проблеми української економіки*. ПРОЛОГ.
- Геєць, В. М. (2018). Інституційна обумовленість ендогенізації економічного розвитку. *Журнал європейської економіки*, 2, 16–28.
- Грицик, К. (2014). Стара Київська громада в українському національному русі у 60–90-х рр. XIX століття: погляд на проблему. *Мандрівець*, 6, 22-28.
- Грушевський, М. (1991). *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Т-во "Знання" України.
- Даниленко, В. М. (2018). *Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії*. Інститут історії України НАН України.
- Евразийский Банк Развития. (2012). *Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕвразЭС*. Евраз. банк развития : Центр интеграц. исслед.
- Єршова, Л. (2018). Трансформація системи цінностей учнівської і студентської молоді в контексті реформування вітчизняної професійної освіти. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, 16, 162-168.
- Жук, І. М. (ред.). (2016). *Статистичний щорічник України за 2015 рік*. Київ: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство".
- Кононенко, К. С. (1965). *Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917-1960*. (б.в.).

- Костомаров, М. І. (2004). *Богдан Хмельницький; Історична монографія* (Т. С. Завгородня, Пер. з рос.). Січ. (Оригінал опубліковано 1904).
- Кремень, В. Г., Луговий, В. І., і Тогузов, О. М. (ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. Київ : КОНВІ ПРІНТ. doi.org/10.37472/NAES-2021-ua
- Кульчицький, С. (2020). Чи була Україна російською колонією в царські і радянські часи? В: Г. Боряк, ред. *Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смоля. Кн. 2: Простори історика*. Київ: Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 583-594.
- Кун, Т. (2001). *Структура наукових революцій*. Port-Royal.
- Кучма, Л. (2003). *Україна – не Росія*. Время.
- Майборода, О. М. (ред.) (2020). *Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Міністерство освіти і науки України (2022, серпень 16). *Оновлено зміст навчальних програм ЗСО*. <https://mon.gov.ua/ua/news/onovleno-zmist-navchalnih-program-zso>
- Міронова, І., та Буряник, А. (2020). Радянська Україна: ілюзія історичної суб'єктності. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI, (01)*, 15-23. <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2019.01.015>
- Музичук, О. В., Сухих, Л. А., Страшко, В. В. (ред.). (2008). *Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг*. Державний комітет архівів України. Центральний державний історичний архів України.
- Піріг, Р. Я. (2018). Українська революція 1917-1921 років: сучасний історіографічний образ та дослідницький потенціал. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 листопада 2017 року. *Вісн. НАН України, 1*, 45-54.
- Пирожков, С. І., Майборода, О. М., Хамітов, Н. В., Головаха, Є. І., Дембіцький, С. С., Смолій, В. А., Скрипнюк, О. В., Стоєцький, С. В. (ред.). (2022). *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Президент России. (2021, июль 12). *Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців»*. <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>
- Президент России. (2022, февраль 24). *Обращение Президента Российской Федерации*. <http://kremlin.ru/events/president/news/67843>
- Президент України. (2022). *Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни*. Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
- Раковский, Х. (1989). Замечания тов. Раковского по проекту резолюции о взаимоотношениях РСФСР с независимыми республиками. *Известия ЦК КПСС, 9*, 209-213.
- Садовський, В. (1931). П'ятилітка і народно-господарські інтереси України. В *Сучасні проблеми економіки України, т. III*. Варшава: Український Науковий Інститут.
- Сталин, И. (1989). Письмо И. В. Сталина В. И. Ленину. *Известия ЦК КПСС, 9*, 198-200.
- Субтельний, О. (1991). *Україна: Історія*. (Ю. Шевчук, пер. з англ.). Либідь. (Оригінал опубліковано 1988).
- Українські юристи під судом КГБ. (1968). *Суспільно-політична бібліотека, 1(20), документи, 1*. Сучасність.
- Шевченко, В. (2007). Реформа П. А. Столипіна та її вплив на еволюцію поземельних відносин в Україні (1906-1916 рр.). *Сіверянський літопис, 1*, 91-101.
- Шевченко, В. (2013). Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування. *Український історичний журнал, 5(512)*, 117-123.
- Ющенко, В. А. (2014). *Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті*. Фоліо.
- Яковлів, А. (2003). Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. В: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич (ред.), *Переяславська рада 1654 року: Історіографія та дослідження* (с. 91–155). Смолоскип.

Переклад і транслітерація

- Brierly, J. L.; Clapham, A. (2012). *Brierly's law of nations an introduction to the role of international law in international relations* (7th ed.). Oxford University Press, [in English].
- David, P. A. (1985). Clio and the economics of QWERTY. *American economic rev.*, 75(2), 332–337, [in English].
- Dratsky, D. (Ed.). (2022, April 2). Russian occupiers launch war on Ukrainian history, burning books and destroying archives. *Euromaidan Press*. <https://euromaidanpress.com/2022/04/02/russian-occupiers-launch-war-on-ukrainian-history-burning-books-and-destroying-archives/> [in English].
- Gore, C. (2000). The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries. *World Development*, 28(5), 789-804, [in English].
- Keynes, J. M. (1933, June). National Self-Sufficiency. *The Yale Review*, 22, 4, 755-769, [in English].

Kononenko, K. (1958). *Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations Between Ukraine and Russia (1654-1917)*. Marquette University Press, [in English].

List, Friedrich. (1885). *The National System of Political Economy*. (Sampson S. Lloyd Trans.). Longmans, Green. (Original work published 1841), [in English].

Pierson, P. (2004). *Politics in time: History, institutions, and social analysis*. Princeton University Press, [in English].

Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History* (pp-491-515). Ibidem Press, [in English].

Popova V. V. (2022) Economic preconditions for the introduction of public-private partnership in the field of vocational education in Ukraine. *Professional Pedagogics*, 1(24), 101–110. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2022.24.101-110>, [in English].

Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, XLIV (December 2006), 973-987, [in English].

Slomanson, W. R. (2011). *Fundamental Perspectives on International Law* (6th ed.). Cengage Learning, [in English].

Sydow, J., Schreyögg G., & Koch, J. (2009). Organizational path dependence: Opening the black box. *Academy of Management Review*, 34 (4), 689–709, [in English].

World Bank Group. (2021). *Shliakhy do Stiikosti, Stalosti ta Inkliuzyvnosti: Systemne diahnostychnie doslidzhennia ekonomiky Ukrainy / Perehliad 2021 roku [Pathways to Resilience, Sustainability and Inclusion: Ukraine Systematic Country Diagnostic / 2021 Update]*. (Звіт № 160096-UA) [Zvit № 160096-UA]. Washington, D.C.: World Bank Group. <https://the-docs.worldbank.org/en/doc/22da68b1e1b5d2431759e8134bfe3180-0080062021/original/Ukraine-SCD-2021-uk.pdf> [in Ukrainian].

Bondariev, O. V. (Uporiad. ta avt. vst. st.) [(Ed. & Inrt.)]. (1993). *Istorychni postati Ukrainy* [Historical figures of Ukraine]. Odesa, Maiak, [in Ukrainian].

Velychenko, S. (2022, August 20). PUTINSKI PRELIUDII. Taiemni rosijski politsejski zvity pro ukraïnskyi natsionalnyi rukh [PUTIN'S PRELUDES. Secret Russian police reports on the Ukrainian national movement]. *Historians*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2909-stepan-velichenko-putinski-prelyudiji-taemni-rosijski-politsejski-zviti-pro-ukrajinskij-natsionalnij-rukh#ftnref1> [in Ukrainian].

Vynar, B. (1958). *Ekonomichnyi kolonializm v Ukraini / Proekt zi zberezhenia intelektualnoi spadshchyny ukraïnskoi emihratsii [Economic colonialism in Ukraine / Project to preserve the intellectual heritage of the Ukrainian emigration]*. Natsionalistychne vydavnytstvo v Evropi [Nationalist publishing house in Europe], [in Ukrainian].

Vynar, B. (1964). *Ukraïnska promyslovisť / Studiia Sovietskoho kolonializmu [Ukrainian Industry / Studio of Soviet Colonialism]*. Persha ukraïnska drukarnia u Frantsii [The first Ukrainian printing house in France], [in Ukrainian].

Vynnychenko, V. (1920). *Vidrodzhennia natsii ch. 3 [Revival of the nation part 3]*. Dzvyn, [in Ukrainian].

Vidnianskyi, S. V., Martynov, A. Yu. (2013). Natsionalni istorii v metanaratyvi protsesu hlobalizatsii: z yevropeiskoho dosvidu [National stories in the metanarrative of the globalization process: from the European experience]. *Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 6 (513), 4-17, [in Ukrainian].

Volobuev, M. (1962). *Do problemy ukraïnskoi ekonomiky [To the problem of the Ukrainian economy]*. PROLOH, [in Ukrainian].

Heiets, V. M. (2018). Instytutsiina obumovlenist endohenizatsii ekonomichnoho rozvytku [Institutional conditioning of endogenization of economic development]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky [Journal of European Economics]*, 2, 16–28, [in Ukrainian].

Hrytsyk, K. (2014). Stara Kyivska hromada v ukraïnskomu natsionalnomu rusi u 60–90-kh rr. XIX stolittia: pohliad na problemu [Old Kyiv community in the Ukrainian national movement in the 60s–90s of the 19th century: a view of the problem]. *Mandrivets*, 6, 22-28, [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraïntsi i choho vony khochut [Who are Ukrainians and what do they want]*. T-vo "Znannia" Ukrainy ["Knowledge" Society of Ukraine], [in Ukrainian].

Danylenko, V. M. (2018). *Ukraina v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radianskoi istorii [Ukraine in 1985–1991: the last chapter of Soviet history]*. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine], [in Ukrainian].

Evraziyskiy Bank Razvitiya [Eurasian Development Bank]. (2012). *Kompleksnaya otsenka makroekonomicheskogo efekta razlichnykh form glubokogo ekonomicheskogo sotrudnichestva Ukrainyi so stranami Tamozhennogo soyuza i Edinogo ekonomicheskogo prostranstva v ramkah EvrAzES [Comprehensive assessment of the macroeconomic effect of various forms of deep economic cooperation of Ukraine with the countries of the Customs Union and the Common Economic Space within the EurAsEC]*. Evraz. bank razvitiya : Tsentri integrats. issled [Eurasian Bank of Development: Integration Research Center], [in Russian].

Yershova, L. (2018). Transformatsiia systemy tsinnostei uchnivskoi i studentskoi molodi v konteksti reformuvannia vitchyznianoï profesiinoï osvity [Transformation of the students' values system in the context of domestic vocational education and training reforming]. *Profesiina pedahohika [Professional Pedagogics]*, 16, s. 162-168, [in Ukrainian].

Zhuk, I. M. (red.) [(ed.)]. (2016). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]*. Kyiv: DP "Informatsiino-analitychne ahentstvo" [SE "Information and Analytical Agency"], [in Ukrainian].

Kononenko, K. S. (1965). *Sotsialno-ekonomichni pidstavy ukrainskoi natsionalnoi idei, 1917-1960 [Socio-economic foundations of the Ukrainian national idea, 1917-1960]*. (b.v.) [(n.p.)], [in Ukrainian].

Kostomarov, M. I. (2004). *Bohdan Khmelnytskyi; Istorychna monohrafiia [Bogdan Khmelnytsky; Historical monograph]*. (T. S. Zavhorodnia, Per. z ros.) [(T. S. Zavhorodnia, transl. from Russian)]. Sich. (Oryhinal opublikovano 1904) [(Original work published 1904)], [in Ukrainian].

Kremen, V. G., Luhovyi, V. I., & Topuzov, O. M. (red.) [(eds.)]. (2021). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]*. Kyiv: KONVI PRINT. doi.org/10.37472/NAES-2021-ua [in Ukrainian].

Kulchytskyi, S. (2020). Chy bula Ukraina rosiiskoiu koloniieiu v tsarski iadianski chasy? [Was Ukraine a Russian colony in tsarist and Soviet times?] V: H. Boriak, red. [In: H. Boryak, ed.]. *Academia. Terra Historiae. Studii na poshanu Valerii Smolii. Kn. 2: Prostory istoryka [Studios in honor of Valery Smoliya. Book 2: Spaces of the historian]*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, DU «Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy» [Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, State University "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"], 583-594, [in Ukrainian].

Kuhn, T. (2001). *Struktura naukovykh revoliutsii [The structure of scientific revolutions]*. Port Royal, [in Ukrainian]

Kuchma, L. (2003). *Ukraina – ne Rossiya [Ukraine is not Russia]*. Vremya, [in Russian].

Maiboroda, O. M. [(red.)] (ed.) (2020). *Subiektivnist Ukrainy v suchasnomu sviti: otsinky, stratehii, prohnozy [Subjectivity of Ukraine in the modern world: assessments, strategies, forecasts]*. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine], [in Ukrainian].

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine] (2022, August 16). *Onovleno zmist navchalnykh prohram ZSO [The content of educational programs of General Secondary Education has been updated]*. <https://mon.gov.ua/ua/news/onovleno-zmist-navchalnih-program-zso>, [in Ukrainian].

Mironova, I., & Buriannyk, A. (2020). Radianska Ukraina: iliuziia istorychnoi subiektivnosti [Soviet Ukraine: the illusion of historical subjectivity]. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI, (01)*, 15-23. <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2019.01.015> [in Ukrainian].

Muzychuk, O. V., Sukhykh, L. A. & Strashko, V. V. (red.) [(eds.)]. (2008). *Natsionalno-vyzvolna viina v Ukraini. 1648-1657. Zbirnyk za dokumentamy aktovykh knykh [National liberation war in Ukraine. 1648-1657. Collection of documents of act books]*. Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy [State Committee of Archives of Ukraine. Central State Historical Archive of Ukraine], [in Ukrainian].

Pyrih, R. Ya. (2018). Ukrainska revoliutsiia 1917-1921 rokiv: suchasnyi istoriografichnyi obraz ta doslidnytskyi potensial [The Ukrainian revolution of 1917-1921: modern historiographic image and research potential]. Stenohrama naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 22 lystopada 2017 roku [Transcript of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on November 22, 2017]. *Visn. NAN Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 1, 45-54, [in Ukrainian].

Pyrozhkov, S. I., Maiboroda, O. M., Khamitov, N. V., Holovakha, Ye. I., Dembitskyi, S. S., Smolii, V. A., Skrypniuk, O. V., Stoietskyi, S. V. (red.) [(eds.)]. (2022). *Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid [National resilience of Ukraine: a strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats: a national report]*. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine], [in Ukrainian].

Prezident Rossii [President of Russia]. (2021, July 12). *Stattia Volodymyra Putina «Pro istorychnu yednist rosiian ta ukrainsiv» [Article by Volodymyr Putin «About the historical unity of Russians and Ukrainians»]*. <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [in Ukrainian].

Prezident Rossii [President of Russia]. (2022, February 24). *Obraschenie Prezidenta Rossiyskoy Federatsii [Address of the President of the Russian Federation]*. <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> [in Russian].

Prezydent Ukrainy [President of Ukraine] (2022). *Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny [Issues of the National Council for the Restoration of Ukraine from the Consequences of the War]*. Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 21.04.2022 № 266/2022 [Decree of the President of Ukraine No. 266/2022, April 21, 2022], [in Ukrainian].

Rakovskiy, H. (1989). Zamechaniya tov. Rakovskogo po proektu rezolyutsii o vzaimootnosheniyah RSFSR s nezavisimyimi respublikami [Comrade's remarks Rakovsky on the draft resolution on relations between the RSFSR and independent republics]. *Izvestiya TsK KPSS [Bulletin of the Central Committee of the CPSU]*, 9, 209-213, [in Russian].

Sadovskyi, V. (1931). Piatylitka i narodno-hospodarski interesy Ukrainy [The five-year plan and national-economic interests of Ukraine]. In *Suchasni problemy ekonomiky Ukrainy, t. III* [Modern problems of the economy of Ukraine, vol. III]. Varshava: Ukrainskyi Naukovyi Instytut [Warsaw: Ukrainian Scientific Institute], [in Ukrainian].

Stalin, I. (1989). Pismo I. V. Stalina V. I. Leninu [Letter from I. V. Stalin to V. I. Lenin]. *Izvestiya TsK KPSS* [Bulletin of the Central Committee of the CPSU], 9, 198-200, [in Russian].

Subtelnyi, O. (1991). *Ukraina: Istoriiia* [Ukraine: History]. (Iu. Shevchuk, per. z anhl.) [(Y. Shevchuk, transl. from English)]. Lybid (Oryhinal opublikovano 1988) [(Original work published 1988)], [in Ukrainian].

Ukrainski yurysty pid sudom KHB [Ukrainian lawyers on trial by the State Security Committee]. (1968). *Suspilno-politychna biblioteka* [Socio-political library], 1(20), dokumenty [documents], 1. Sucasnist, [in Ukrainian].

Shevchenko, V. (2007). Reforma P. A. Stolypina ta yii vplyv na evoliutsiiu pozemelnykh vidnosyn v Ukraini (1906-1916 rr.) [P. A. Stolypin's reform and its influence on the evolution of land relations in Ukraine (1906-1916)]. *Siverianskyi litopys* [Severyan Chronicle], 1, 91-101, [in Ukrainian].

Shevchenko, V. (2013). Reformy 1860–1890-kh rr. u Rosiiskii imperii: suchasne traktuvannia [Reforms of the 1860s–1890s in the Russian Empire: a modern interpretation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 5(512), 117-123, [in Ukrainian].

Yushchenko, V. A. (2014). *Nederzhavni taiemnytsi: notatky na berehakh pamiaty* [Non-state secrets: notes on the shores of memory]. Folio, [in Ukrainian].

Yakovliv, A. (2003). Dohovir hetmana Bohdana Khmelnytskoho z moskovskym tsarem Oleksiem Mykhailovychem 1654 r. [Hetman Bohdan Khmelnytskyi's treaty with Moscow Tsar Oleksiy Mykhailovych in 1654]. In: P. Sokhan, Ya. Dashkevich & I. Hyrych (red.) [(eds.)], *Pereiaslavska rada 1654 roku: Istoriohrafii ta doslidzhennia* [Pereiaslav Council of 1654: Historiography and Research] (pp. 91–155) Smoloskyp, [in Ukrainian].

THE SCIENCE AND EDUCATION ROLE IN UKRAINE'S SUBJECTIVITY FORMATION IN THE PROCESS OF ENTERING THE EUROPEAN SPACE

Valentina Popova ¹, Viacheslav Popov ²

¹ Doctor of Sciences in Economics, Professor, Leading researcher of the laboratory of foreign systems of vocational education and training, Institute of Vocational Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8931-8880>, e-mail: pvv33sam@gmail.com

² Candidate of Economic Sciences, Docent, <https://orcid.org/0000-0002-8804-7481>, e-mail: sam33pvu@gmail.com

---

Abstract.

Relevance: the study of scientific-educational factors in the formation of Ukraine subjectivity is a necessary precondition for its integration into the European economic, scientific and educational space.

Purpose: systematic generalization of the historical mission of Ukrainian scientists and educators in the formation of Ukrainian subjectivity.

Methods: theoretical, historical, path dependence, statistical, macroeconomic, comparative and retrospective analysis.

Results: the division into periods of Ukraine historical changes in the path dependence categories from 1648 to the present time was carried out; the stages of each period are considered through the prism of the role of science and education in the formation of Ukrainian civilizational subjectivity; the hypothesis that the imperial principles of state-building are doomed to decline is put forward and analyzed; determined the relationship and mutual influence between the oppression of the Ukrainian scientific-educational space and the subjugation of Ukraine; the current economic and political state of Ukraine was analyzed in the path dependence categories; the historical origins of those troubles that prevent the formation of the of modern Ukrainian science and education subjectivity are specified.

Conclusions: it is proved that mastering political and territorial independence is the main, but not sufficient, prerequisite for mastering subjectivity for entering the European economic, scientific, and educational space; according to the research results, it is stated that the development of guiding principles for the creation of future path dependence depends on science and education; an algorithm for realizing the role of science and education in the formation of Ukraine's subjectivity for entering the European space is proposed.

Keywords: *European space, science, education, path dependence, subjectivity.*

Стаття надійшла до редакції: 09.09.2022

Прийнято до публікації: 19.12.2022